

**Mirosława Drozd-Piasecka**  
(Warszawa, Polska)

## **TRANSFORMACJA WSI W ANTROPOLOGICZNEJ PERSPEKTYWIE BADAWCZEJ**

Najnowsze tendencje wyraźnie rezygnują z miejskich modeli rozwoju i modernizacji środowisk rustykalnych. Widoczne jest wykraczanie poza najbardziej typowe postrzeganie wsi: bądź w perspektywie «tradycyjnej ideologii wiejskiej», bądź też «sektora usługowego wobec metropolii». Dla wielu muszą się one łączyć ze zmianą paradygmatu modernizacji, bezwzględnie dotąd dominującego w strategiach opisu i interpretacji funkcjonowania środowisk wiejskich, obligującego do posługiwania się w analizach procesów poprawy warunków i jakości życia ludności wiejskiej kryteriami industrializacyjno-urbanizacyjnymi [13, s. 13–15]. Dotychczasowe dyskusje przy formułowaniu programów wsi i rolnictwa brały pod uwagę głównie kryterium produkcyjno-ekonomiczne i społeczno-polityczne. Istniejąca dotąd i realizowana strategia rozwoju wsi i rolnictwa nie zdała egzaminu m.in. także dlatego, że nie doceniała oczywistej prawdy, że te same działania dają w różnych środowiskach, kontekstach i układach społeczno-gospodarczych odmienne rezultaty. Obecnie żyjemy w okresie przelomowym, w którym nie tylko wprowadzane są w kraju zasadnicze zmiany ustrojowe, społeczno-gospodarcze, ale także stajemy się częścią szerszych systemów cywilizacyjno-kulturowych. Transformacje zachodzą w różnych sferach życia, od warunków materialnych po sferę wartości i znaczeń.

Wieś ciągle stanowi «charakterystyczny rodzaj skupienia społecznego», w którym elementy wspólnoty, więzi naturalnych wyznaczają typy stosunków i zasady współżycia społecznego, w tym odniesienia do sfery gospodarczej i stosunków ekonomicznych. Z tego powodu jej badanie w kontekście zmienionego porządku społeczno-gospodarczego jest szczególnie ważne poznawczo. Wobec procesów zachodzących tak w społeczeństwie, jak i w nauce o społeczeństwie wydaje się, że najbliższe naukowe refleksje dotyczące wsi będą skoncentrowane z jednej strony na zjawiskach zmiany, a więc także konfliktów, patologii, odstępstw od reguł i norm, z drugiej natomiast na tych, które akcentują ciągłość i trwałość różnych form, istniejący status quo. Istotne jest przy tym, aby pamiętać o «pułapce» paradygmatu modernizacji i nie wartościować już w punkcie wyjścia analizowanych zjawisk zakładając, że jedno z nich jest ważniejsze od drugiego. Na treść życia społecznego składają się bowiem: równowaga i zmiana, ład i konflikt, procesy żywiołowe i planowane. Idealem poznawczym byłoby natomiast kojarzenie obu tych perspektyw pozwalające uchwycić porządek społeczny jako nieustannie «ruchome equilibrium».

**Słowa kluczowe:** transformacja, środowisko wiejskie, zmiany społeczne.

*The article is about researches of transformation in the sociological and anthropological sciences, especially connected to rural life. Its theories and methods of investigations. The latest tendencies clearly give up urban development models and the modernisation of rustic communities. Researchers go beyond the most typical perception of the countryside: seen either from the perspective of «traditional rural ideology» or «the sector of services for the metropolis». For many these tendencies have to mean a change of the modernisation paradigm which to-date prevailed in the strategies of description and interpretation of the functioning of rural communities, a paradigm which obliged researchers to use industrialising-urbanising criteria when analysing processes of the improvement in conditions and quality of life of rural population [13, p. 13–15]. To date, the production-economic and socio-political criteria were mainly taken into account in discussions held when formulating programmes for the countryside and agriculture. One of the reasons why to-date strategy for rural and agricultural development did not work is that it did not appreciate the obvious truth that the same measures have different effects in different milieus, contexts and social and economic systems. We are living in a groundbreaking period, in which not only crucial systemic and socio-economic changes are being carried out but we are becoming part of broader civilisation and cultural systems. Transformations are taking place in various spheres of life, from material conditions to the sphere of values and meanings.*

*The countryside continues to be «a characteristic type of social concentration», in which elements of community and natural ties determine types of relations and rules of social coexistence, including references to the economic sphere and economic relations. For this reason research on rural areas in the context of the changed socio-economic order is very important. Considering processes taking place in society and in research on society, it seems that in the near future reflection on the countryside will concentrate on the phenomena of change, including conflicts, pathology and departures from rules and norms, on the one hand, and on phenomena that put emphasis on continuity and the lasting character of various forms, the existing status quo, on the other. It is important to remember about the «trap» of the paradigm of modernisation and that the analysed phenomena should not be evaluated at the starting point, assuming that one of them is more important than the other. The content of social life is made up of balance and change, order and conflict, spontaneous and planned processes. An ideal situation would be for a researcher to combine these two perspectives, something which would allow us to capture social order as a continuously «moving equilibrium».*

**Keywords:** tranformation, countryside, social changes.

**T**ransformacja, łaciński termin, odnosi się do szerokiej gamy zjawisk fizycznych i społecznych. Określa się nim ich przemianę, przeobrażenie, przeistoczenie, czyli zmianę<sup>1</sup>.

Postrzeganie zmiany jako bardziej lub mniej gwałtownej, ewolucyjnej<sup>2</sup>, lub rewolucyjnej wynikało z jej zakresu, tempa i gruntowności. Począwszy od epoki industrialnej przekształcenia jakby nabrały przyspieszenia. Dotyczyło ono nie tylko zastosowań nowości technicznych ale sposobu myślenia i relacji między ludźmi, pozostawało zatem w sferze życia społecznego i kultury. Europejska rewolucja przemysłowa, wykorzystując osiągnięcia myśli naukowej i technicznej, zapoczątkowała zmiany, które dla świata przedprzemysłowego miały stawać się modelem przyszłości. Odmienna dynamika rozwoju ekonomicznego, jaka zaistniała w jej efekcie posłużyła za wzór odniesienia do tego, co reprezentował sobą świat tradycyjny [29, s. 20].

\*\*\*

Widoczne różnice poziomu rozwoju wymagały określenia i zdefiniowania. W pracach społeczno-humanistycznych zaczęto zatem stosować opozycyjne pojęcia: nowoczesność i tradycyjność. Do wyjaśnienia i zrozumienia tempa zmian służyła modernizacja (będąca nie tylko pojęciem, ale i teorią). Podłożem jej był kontekst przemysłowy. Z niego wywodzono wskaźniki rozwoju, efektywności, kapitałochłonności, energochłonności czy intensyfikacji. Dyscypliny społeczne przystępując do badania transformacji społeczeństwa polskiego, jako wielokierunkowego procesu przemian, dysponowały określonym zapleczem teoretycznym<sup>3</sup> i metodycznym. Był on spuścizną wiodących kierunków myśli humanistycznej XIX i XX wieku oraz dociekań i dyskusji toczących się w ich obrębie w latach 70–80-tych i później.

Z punktu widzenia badania przemian na wsi najważniejszymi z nich są koncepcje: industrializacji, technicyzacji, modernizacji, urbanizacji wsi i rolnictwa, przekazu kulturowego, komercjalizacji, społeczeństwa chłopskiego, klasy chłopskiej, grupy zawodowej [26, s. 90–116, 9, s. 118–124]. Przenosiły one zewnętrzny, wynikający z logiki rozwoju przemysłowego sposób widzenia i badania wsi, a zachodzące na niej przemiany ujmowane były głównie z punktu widzenia wartości typowych dla społeczeństwa miejsko-przemysłowego.

Metodyka badań modernizacji opierała się przede wszystkim na operowaniu dychotomicznymi modelami: miasto – wieś. Rejestrowały

one cechy obu typów społeczności według zasady kontinuum wiejsko-miejskiego lub opozycji określanymi innymi terminami, np. racjonalne – irracjonalne, zorganizowane – niezorganizowane, nowoczesne – tradycyjne. Kryjące się za tym wartościowanie zakładało «gorsze» miejsce pracy i życia wsi oraz jej «niższy» w porównaniu z miejskim styl życia. Sam obszar modernizacji miał być wyznaczony właśnie przez te bieguny<sup>4</sup>.

Dominujący wzór badań ukierunkowany był na poznanie przemian wsi od strony mechanizmów uniformizujących, sprawdzania tezy o wyrównywaniu różnic między miastem i wsią, aspiracjach ludności wiejskiej do podnoszenia standardu życia według wzorów miejskich, «barierach» na drodze modernizacji wynikających z organizacji pracy w rolnictwie i tradycyjnych upodobań, wreszcie infrastruktury kulturalnej aplikującej kulturę dla wsi. Przy tym, wartościowaniu procesów industrializacji<sup>5</sup> nie zawsze towarzyszyła refleksja dotycząca ich kosztów społecznych. Brakowało jej także w odniesieniu do zjawisk zachodzących w społeczeństwie jako całości, będących głównymi przyczynami przemian społeczno-kulturowych na wsi.

Równocześnie badacze i obserwatorzy procesu zmiany dostrzegali, iż nawet w gwałtownych przeobrażeniach występuje tradycja, widoczna kontynuacja historycznie ukształtowanych wzorów kultury i struktury społecznej. Stąd wynikała doniosłość empirycznych badań stopnia występowania elementów kontynuacji i innowacji w sferze postaw i wartości społeczeństwa oraz kierunku, w jakim dokonuje się modyfikacja tradycji kulturowej. Równie ważne stawało się uchwycenie społecznych i psychologicznych mechanizmów kształtujących postawy i wpływających na ich dynamikę. Drogą do pozyskania tej wiedzy była analiza różnych czynników makro- i mikrospołecznych wpływających na sposób widzenia i oceniania zjawisk społecznych przez ludzi w nich uczestniczących, a także wpływu czynników psychologicznych, zwłaszcza pewnych cech ludzkiej osobowości, oddziałujących na kształtowanie się postaw [18, s. 2]. Taka perspektywa badawcza zarysowała się jednak silnie dopiero na przełomie XX i XXI wieku.

\*\*\*

Równoczesna zmiana systemu politycznego i gospodarczego po 1989 r. była przeobrażeniem głębokim mieszczącym się w określeniu rewolucji systemowej Zygmunta Baumana, której zadaniem jest rozmontowanie dotychczasowego systemu i zbudowanie czegoś na jego miejsce<sup>6</sup>.

Dokonaną rewolucję systemową (w sumie bezkrwawą) należało bliżej określić. W nauce i publicystyce zaczęto stosować terminy mające oddać jej szczególny, a zarazem gruntowny charakter: zmiana ustroju, przejście, transformacja, w których etymologii zawarte jest już przemieszczenie z jednego stanu w inny<sup>7</sup>. Stanem docelowym są realizowane wzory rozwiniętych krajów zachodnich. Postkomunistyczne społeczeństwa przekształcić się mają w demokratyczne, ich gospodarka w wolnorynkową, a ludzie w konsumentów. Prawidłowy przebieg transformacji zapewnią eksperci i patronat międzynarodowych instytucji. Model ten prawie nie uwzględniał roli tradycji historycznych i kulturowych społeczeństwa, którego transformacja dotyczy.

Nie istnieje teoria ekonomiczna ani społeczna mogąca stanowić konstrukcję wyjaśniającą mechanizm przejścia z gospodarki planowej do rynkowej i pozwalająca z pełnym zrozumieniem obserwować dynamikę procesu transformacji ku społeczeństwu obywatelskiemu [22, s. 5]. Centralnym założeniem paradygmatu badawczego było zatem przekonanie o istnieniu czegoś takiego jak *«transition to democracy»*, który miał być nowym miernikiem rozwoju, a zadaniem nauk społecznych studiowanie jak społeczeństwo i jego instytucje zbliżają się do tego wzoru<sup>8</sup>.

Dziś wiemy już, że tak się nie stało. Transformację współtworzą reakcje i zachowania społeczne. Jej kierunek jest natomiast często odległy od normatywnego wzoru rozumianego jako *«przejście do rynku i demokracji»*. Komunizm był nie tylko systemem narzuconym, ale wytworzył własną dynamikę i wrósł w społeczeństwo, a jego odrzucenie dało początek okresowi postkomunistycznemu, bardziej skomplikowanemu niż tylko eklektyczna kompilacja elementów tzw. *«dziedzictwa komunistycznego»* z nowymi. Połączenie tych elementów daje niekiedy nową jakość. Postkomunizm ma własne mechanizmy reprodukcji i rozwoju, jest zatem do pewnego stopnia systemem, którego przyszły kształt trudno jest w obecnym czasie przewidzieć. Stąd konieczność wyjścia poza ramy tego paradygmatu [22, s. 19–20]. Istota transformacji polega na tym, iż dzieje się ona w dużym stopniu na poziomie lokalnym<sup>9</sup>, rządzi nią często dynamika i logika mikroukładów i lokalności, dlatego też nie ma jednej transformacji. Społeczne zachowania, strategie, sposoby pełnienia ról zachodzące w skali mikro są procesami, które współtworzą ostatecznie ład społeczny i instytucjonalny na poziomie makro i określają rzeczywisty kierunek transformacji. Poznawczo uzasadnione jest

zatem zbieranie faktów i analiza elementarnych zdarzeń społecznych, *«bez przesądzania o kształcie całości na którą składają się te elementy»* [22, s. 5].

Obok toczących się dyskusji prowadzone są empiryczne badania zachowań społecznych, które wciąż weryfikują podejścia do przedmiotu poznania. Zmieniająca się polska rzeczywistość jest opisywana z różnych punktów widzenia, poddawana oglądowi różnych orientacji teoretycznych. Charakterystyczne tu są zwłaszcza dwa stanowiska interpretacji, które zdominowały zainteresowania badaczy transformacji systemowej: a) perspektywa społeczeństwa obywatelskiego<sup>10</sup>; b) socjologiczne teorie anomii<sup>11</sup>. Są to nie tylko odmienne, przeciwstawne podejścia, ale także odnoszą się one do innych zjawisk, a w ich ramach inaczej interpretuje się rzeczywistość społeczną i kierunek zachodzących zmian.

Transformacja zachodzi w społeczeństwie i kulturze uformowanych przez dotychczasowy bieg historii. W teraźniejszości następuje zderzenie ukształtowanych w przeszłości doświadczeń, wzorów, norm z nową sytuacją i jej wymaganiami. Konstatacja ta jednoznacznie zwraca się w stronę niedocenianego przedtem antropologicznego spojrzenia na zachodzące procesy. Spojrzenia na zmieniającą się rzeczywistość społeczną z punktu widzenia procesów i zjawisk kultury, z natury swej będących zjawiskami *«długiego trwania»*, przebiegających wolniej i zazwyczaj mniej widocznych na powierzchni życia zbiorowego. Złożoność sytuacji, analiza jej kontekstu, odwołanie się do kultury i jej mechanizmów (tworzonych i czynnie zmienianych przez ludzi) jest polem dla badań antropologicznych.

Człowiek, autor i uczestnik zachodzących procesów, główny czynnik zmian jest zarazem ich przedmiotem. Musi zatem przystosować się do przeobrażającego się kontekstu strukturalnego, którego był inicjatorem i sprawcą. Tworzy on historię, którą obecnie odczuwa jako czas wyjątkowego przyspieszenia. Zachowania adaptacyjne w zmieniającej się sytuacji są określone przez dotychczasową pozycję jednostki, odwołują się do jej wzorców kulturowych i obowiązujących w danej grupie kanonów postępowania. Podlegają one jednocześnie stałym modyfikacjom w praktyce społecznej i przez tę praktykę wciąż wpływają na zmianę relacji społecznych. Przyjmowane strategie przetrwania stanowią mechanizm obronny tak całej społeczności, jak i jej segmentów czy poszczególnych osób w obliczu niezależnych od nich bezpośrednio czynników strukturalnych [szerzej na ten temat patrz: 1; 2].



Procesy związane z transformacją systemową postawiły więc badaczy kultury wobec konieczności wypracowania nowych sposobów analizy rzeczywistości postkomunistycznej. Na gruncie antropologii i socjologii kultury obserwuje się szerszą tendencję, której istota polega na kulturyzacji teorii społecznej, na zmianie statusu i charakteru analiz szeroko rozumianych kulturowych aspektów życia społecznego, zmierzającą w stronę uznania ich determinującej roli zarówno na płaszczyźnie teoretycznej, jak i metateoretycznej. Tendencja ta jest silnie osadzona w myśli intelektualnej związanej z tzw. przełomem postmodernistycznym [14, s. 291].

Nowe konfiguracje myśli społecznej polegają na odchodzeniu od analogii społecznych czerpanych z procesów fizycznych a sięganiu po te z zakresu analizy form symbolicznych (metafory «gry», «dramatu», «tekstu złożonego z zachowań»). Mają one oczywiście następstwa dotyczące zarówno kwestii metod, jak i celów tych nauk. Towarzyszy temu rysująca się wyraźnie we współczesnej humanistyce tendencja do kwestionowania rzeczywistości przedmiotowej<sup>12</sup>. Proponuje ona, jako alternatywę dla «kulturowego holizmu» wizję kultury wewnątrznie niejednorodnej, stanowiącej zlepek heterogenicznych czy wręcz konkurencyjnych form, praktyk i zasobów kulturowych [14, s. 299]<sup>13</sup>.

U progu XXI wieku zetknięcie modernizmu *contra* postmodernizm w kulturze stało się punktem zwrotnym w spojrzeniu na istniejąca rzeczywistość i sposób jej interpretacji. Ustępuje XIX-wieczny paradygmat zmian społecznych, zasadzający się na idei koniecznych «praw historii», kierunkowego rozwoju i nieodwracalnego postępu. «*Ich miejsce powoli zajmuje wizja konstruowanej przez społeczne podmioty historii wielokierunkowej, dopuszczającej zwroty wstecz, często przypadkowej i nieprzewidywalnej*» [25, s. 10]. Trwa gruntowne przewartościowywanie spraw najbardziej fundamentalnych dla życia jednostek i społeczeństw. Pojawiają się nowe, metaforyczne pojęcia: rozdroża, przełomu, krawędzi epok, dla zilustrowania miejsca, w którym znalazło się wiele społeczeństw. W centralnym nurcie dyskusji teoretycznych mieszczą się wszystkie napięcia między humanistyczną a technokratyczną wizją zmian, między industrialnym i postindustrialnym typem społeczeństwa, a także między modernizmem a postmodernizmem jako formacją cywilizacyjno-kulturową. Jesteśmy świadkami rozwiewania się mitów, iluzji, doktryn, stylów myślenia, kierunków rozwoju. We współczesnej antropologii kultura przestała «*oznaczать mechanizm zapew-*

*niający stabilność systemu społecznego stając się natomiast czynnikiem generującym zmianę poprzez posiadaną zdolność do artykułowania w pewnych warunkach konkurencyjnych wizji kulturowych światów*» [14, s. 293].

Wreszcie jeszcze kilka zdań o globalizacji, postrzeganej jako następczyni postmodernizmu i kluczowa idea ostatniego dziesięciolecia XX w., (termin ten wszedł w użycie w latach 60-tych XX w.), którą Anthony Giddens określił procesem będącym postacią zmian społecznych, a zarazem kategorią opisu życia i zmian zachodzących w tym czasie – lata 90 XX w. [8]<sup>14</sup>.

Socjologowie miano globalizacji nadają procesowi społecznemu, w którym bariery geograficzne i polityczne w przypadku wzorów społecznych i kulturowych tracą znaczenie, przy czym jednocześnie rośnie świadomość tego w społeczeństwie, bowiem doświadcza ich każdy z nas w aspekcie ekonomicznym, kulturowym i politycznym [7, s. 46]. Dodam tylko, że badania etnologiczne na wsi polskiej prowadzone w obrębie tego nurtu teoretycznego są powszechne, stanowią one kontynuację prac w zakresie transformacji społeczno-kulturowej. A jako konkluzję przytoczę wypowiedź filozofa Leszka Kołakowskiego: «*...Globalizacja oznacza niekoniecznie unifikację mentalną duchową, kulturalną, ale wrzucenie do jednego kotła najrozmaitszych sił, których wzajemne oddziaływania są nieprzewidywalne*» [31, s. 19–20].

\*\*\*

Kwestionowanie, wyrosłych z oświeceniowej myśli europejskiej, dominujących trendów rozwoju jako jednokierunkowego procesu racjonalizacji, laicyzacji, desakralizacji, detradycjonalizacji, zmienia i rehabilituje tradycję, ów nieusuwalny składnik ludzkiej kondycji, skłania do wnikliwej i bezstronnej analizy podłoża kultury wsi. Dlatego też sprzeciw budzą podejścia, charakterystyczne dla końca XX wieku, budujące diagnozy społeczne na podstawie wyodrębnionych aspektów życia społecznego, wspieranych głównie materiałami liczbowymi, mającymi dokumentować przełamanie profilu kulturowego modelu wiejsko-chłopskiego na model kultury zurbanizowanej czy też szybko urbanizującej się. Ich miejsce zajmują ujęcia interdyscyplinarne, kierowanie refleksji w stronę społeczności zachowujących podstawowe cechy wspólnoty i bezpośredniość relacji [29, s. 181–182].

Jednakże konwencja badań wsi z miejskiej perspektywy, czyli zestawienie wieś – miasto silnie osadzona w tradycji socjologicznej, nadal dominuje w pracach dotyczących wsi XXI wie-

ku, także tej włączonej w strukturę gospodarczą Unii Europejskiej. Wciąż opracowywane są nowe wskaźniki rozwoju<sup>15</sup>. Ostatnio w badaniach zachodnich coraz częściej stosowana jest kategoria – «Społeczeństwo wiejskie». Służy ona do określania odmiennych cech ludności związanej z rolnictwem oraz ich strukturalnej odrębności, cech odmiennych od niemieckiej reszty. W miejsce dotychczasowej dychotomii wieś-miasto, daje ona możliwość opisu tej zbiorowości jako pewnego systemu społecznego, zbiorowości wioskowej. Można tą drogą ukazać wyraźniej jej specyfikę przez wydobycie proporcji elementów tradycyjnych (typowych dla społeczeństw tradycyjnych), peerelowskiej spuścizny i nowych demokratyczno-rynkowych, które są tu inne niż w miastach, co decyduje o specyficznym przebiegu procesów transformacji i modernizacji. Na wsi polskiej zachodzą teraz szybkie i dramatyczne zmiany o niezwyklej dynamice. Pierwszą ich serię przyniosła transformacja postkomunistyczna, drugą, globalizacja, trzecią, która się dopiero zaczęła – akcesja do Unii Europejskiej. Te zmiany układają się w proces dezagrarnizacji, który towarzyszy procesowi ogólniejszemu modernizacji wsi i całego społeczeństwa określanemu też jako utowarowanie [10, s. 403–404].

Ta modernizacja zachodzi w warunkach: globalizacji, w społeczeństwie poprzemysłowym i postkomunistycznym, co sprawia, że zmiany mają charakter szczególny na co wskazuje przebieg procesów dezagrarnizacji i depeasantyzacji. Wszystkie wskaźniki ukazują malejącą rolę rolnictwa w gospodarce przy tym jednak agrarność społeczeństwa wiejskiego jest znacznie większa, niż to wynika ze wskaźników ekonomicznych. Przejawia się ona głównie w poglądach i postawach mieszkańców wsi, które pozostają pod wpływem rolników, grupy bardziej znaczącej na wsi, niżby to wynikało z jej wkładu w gospodarkę narodową i strukturę społeczną. Wieś (i jej problemy) postrzegana jest ciągle głównie przez pryzmat rolnictwa, rolników oraz ich problemów. Nastąpiła wręcz swoista reagrarizacja percepcji wsi i jej problemów [10, s. 404].

Studia zachodnie, a także krajowe badania etnograficzne/etnologiczne, już ponad 30 lat temu wskazywały jednoznacznie na to, iż wzorce życia społecznego determinowane są u swoich najgłębszych podstaw właśnie przez kulturę, a nie ekonomię. Marginesowe traktowanie spraw wsi, zwłaszcza w myśli marksistowskiej, wynikało z założeń, że nie chłopi, ale robotnicy stanowią siłę napędową zmian. Chłopi mieli być skazani na powolne zanikanie. Stąd prymat

miasta nad wsią, przemysłu nad rolnictwem, ukształtował się nie tylko w świadomości polityków, lecz także rzutował na interpretacje naukowe. Gospodarstwo wiejskie, zwłaszcza indywidualne, chłopskie, stało się symbolem zacofania, ciemnoty i prymitywizmu. Z nieporozumień na temat roli tradycji, różnych treści przypisywanych temu pojęciu, wysuwano niekiedy absurdalne twierdzenia o opozycji tradycji i postępu [29, s. 8–9]. Ostatnie refleksje społeczne coraz częściej i wyraźniej wskazują na wagę problemu trwania i konieczność poszukiwania podłoża wszystkich zjawisk «struktury». Perspektywa «krótkiego trwania», zdarzeniowa, musi znaleźć uzupełnienie w perspektywie «długiego trwania» [4, s. 136]. Przewartościowanie tego poglądu dokonuje się dopiero od niedawna, powoli.

Doktryna industrializmu i urbanizmu odrzuciła struktury wiejsko-rolnicze jako wzory alternatywnego sposobu życia. Obecnie w refleksji nad modelem rozwoju wsi zaczyna wychodzić się od wsi, jej własnej kultury jako wartości autotelicznych, a nie od miasta i kultury urbanistycznej. Świat życia i kultury ukształtowany w środowiskach przyrodniczych oparty na ziemi i jej rytmie biologicznym jest bowiem wprawdzie odrębny, ale równoprawny z innymi. Nie musi rozwijać się i modernizować według wzorów narzuconych. Zachowanie, obrona (niekiedy odbudowa) wartości wiejsko-chłopskich ma poza tym walor pozytywnego zróżnicowania kultury narodowej i jej wzbogacenia [11, s. 51]. Kwestionowanie, trendów wyrosłych z oświeceniowej myśli europejskiej (jednokierunkowego procesu racjonalizacji, laicyzacji, desakralizacji, detradycjonalizacji), zmienia również nastawienie do wsi. Skłania do wnikliwej analizy podłoża jej kultury, jej systemów pojęciowych, mechanizmów, filozofii życia. Nowy paradygmat badawczy zakłada respektowanie trzech zasad: efektywność ekonomiczną, zdrowie ekologiczne i wartości przetrwania, inaczej mówiąc, zharmonizowanie sfery przyrodniczej i kulturowej z interesami ekonomicznymi. Jednym z czołowych problemów teoretycznych i praktycznych stają się tu społeczeństwa ruralne jako źródła odrodzenia współczesnej cywilizacji przemysłowej oraz rewitalizacja środowisk rustykalnych. Podnosi się zachowanie i wykorzystanie nieprzemijających, uniwersalnych wartości kulturowych społeczeństw chłopskich w procesach «uczłowieczenia» cywilizacji przemysłowej, koniecznych dla ochrony ludzkiej kondycji w dobie rewolucji naukowo-technicznej [29, s. 97; 1, s. 195].

## Literatura

1. *Buchowski M.* Jedna wieś, niejedna pieśń: Postawy wobec zmian na wsi wielkopolskiej // *Oblicza*. – 1996. – S. 102–128.

2. *Buchowski M.* Klasa i kultura w okresie transformacji. Antropologiczne studium przypadku społeczności lokalnej w Wielkopolsce. – Berlin : Centre Marc Bloch, 1996.

3. *Buchowski M.* Słowo wstępne: antropologia a zmiana systemowa // *Oblicza*. – 1996. – S. 1–6.

4. *Bukraba-Rylska I.* Badanie kultury a odbudowa tożsamości wsi współczesnej // *Odnowa wsi*. – 1992. – S. 133–157.

5. Ciągłość i zmiana tradycji kulturowej / [red. S. Nowak]. – Warszawa, 1974–1971. – T. 1–2.

6. *Conte E., Giordano C.* Bezdroża zagubionej wiejskości. Refleksje o postsocjalizmie // *Oblicza*. – 1996. – S. 78–101.

7. *Dębska M.* Globalizacja – analiza pojęcia w wybranych koncepcjach teoretycznych // *Sprawy Narodowościowe. Seria nowa*. – 2002. – Z. 21. – S. 45–56.

8. *Giddens A.* *The Consequences of Modernity*. – Cambridge, 1990.

9. *Halamska M.* Przemiany wsi i rolnictwa interpretacji socjologicznych ciąg dalszy // *Wieś i rolnictwo*. – 1986. – S. 117–127.

10. *Halamska M.* Agrarne, ekonomiczne i społeczne zróżnicowanie wsi // *Jedna Polska? Dawne i nowe zróżnicowania społeczne*. – Kraków : Wydawnictwo WAM, Polska Akademia Nauk, 2007. – S. 367–407.

11. *Jagiello-Lysiowa E.* Wieś – refleksje nad modelem rozwoju // *Odnowa*. – 1992. – S. 47–77.

12. *Jasiewicz Z.* Rodzina i krąg rodzinny w Polsce // *Oblicza*. – 1996. – S. 66–77.

13. *Kaleta A.* Podstawowe założenia odnowy obszarów wiejskich Europy // *Odnowa wsi*. – 1992. – S. 13–46.

14. *Kempny M.* Poscriptum. O potrzebie analizy kulturowej w czasach przełomu // *Kulturowy wymiar*. – 1993. – S. 291–303.

15. *Kempny M.* Tradycja wobec zmiany. Do czego tradycja kulturowa może służyć badaczom transformacji? // *Oblicza*. – 1996. – S. 7–18.

16. *Komender A.* O zastosowaniu pojęć typologicznych w badaniach przeobrażeń wiejskich społeczności // *Studia Socjologiczne*. – 1986. – N 4 (103). – S. 7.

17. *Kulturowy wymiar przemian społecznych* / red. A. Jałowska, A. Kempny, E. Tarkowska. – Warszawa, 1993.

18. *Nowak S.* Uwagi o problematyce i metodzie badań // *Ciągłość*. – 1976. – S. 1–16.

19. *Oblicza zmiany. Etnologia a współczesne transformacje społeczno-kulturowe* / red. M. Buchowski. – Międzychód, 1996.

20. *Polska wieś po wejściu do Unii Europejskiej*. – Warszawa : FDPA, 2004.

21. *Polska wieś w społecznej świadomości. Wiedza i opinie o kulturze ludowej, rolnikach i rolnictwie* /

red. I. Bukraba-Rylska. – Warszawa : IRWiR, 2004.

22. *Rychard A.* Społeczeństwo w transformacji: koncepcja i próba syntezy analiz // *Społeczeństwo w transformacji*. – Warszawa, 1993. – S. 5–20.

23. *Społeczeństwo w transformacji. Ekspertyzy i studia* / red. A. Rychard, M. Federowicz. – Warszawa, 1993.

24. *Szacki J.* *Historia myśli socjologicznej*. – Warszawa, 1983.

25. *Sztompka P.* Teorie zmian społecznych a doświadczenia polskiej transformacji // *Studia Socjologiczne*. – 1994. – N 1 (132). – S. 9–17.

26. *Turowski J.* Przemiany wsi i rolnictwa – interpretacje socjologiczne // *Wieś i rolnictwo*. – 1986. – S. 87–116.

27. *Turowski J., Bornus A.* Drogi modernizacji wsi. Przenikanie innowacji do rolnictwa i wsi województwa Uwarunkowania. – 1970.

28. *Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich* / red. A. Rosner. – Warszawa : IRWiR PAN, 2005. – (Seria : Problemy rozwoju wsi i rolnictwa).

29. *Wieruszewska M.* Wieś w poszukiwaniu całości społeczno-kulturowej. – Warszawa, 1991.

30. *Wieś polska w procesach transformacji ustrojowej* / red. K. Górlach, Z. Seręga. – Kraków, 1993.

31. *Rozmowa z prof. Leszkiem Kołakowskim* // *Wiek utopii*. – 1999. – N 45 (884). – S. 19–20.

## Przypisy

<sup>1</sup> Zmiana, element zauważalny i powszechny w życiu społecznym i kulturze, zanim doczekała się osobnych studiów teoretycznych, występowała już w pierwszych ogólnych koncepcjach rozwoju społecznego, będących wyrazem światopoglądu oświeceniowego. Zmiana, ruch, rozwój wszystkiego, cokolwiek istnieje stanowiło jeden z dogmatów myśli ewolucjonistycznej i jako taki nie wymagający właściwie uzasadnienia [24, s. 277]. Kojarzona ostatecznie z postępem, miała charakter globalny, ukierunkowany, kumulatywny, takie też cechy miał rozwój społeczny. Samo zaś określenie «ewolucja» przez dłuższy czas funkcjonowało dość swobodnie w znaczeniu synonimicznym z wyrazami: rozwój, wzrost, zmiana czy postęp.

<sup>2</sup> Stworzone przez ewolucjonistów schematyczne stadia rozwojowe: dzikość, barbarzyństwo i cywilizację miała przechodzić cała ludzkość. Idee te z czasem wyparły poglądy upowszechniające zasady kulturowego relatywizmu, przyswojone dzięki wynikom etnologicznych badań «kultur obcych». Wówczas to, charakterystycznemu dla klimatu naukowego XIX w. pojęciu postęp zaczęło towarzyszyć pojęcie regresu, jako regularnego rozwoju w historii.

<sup>3</sup> Należy dodać, że dotąd nauka nie operuje teorią zmiany społecznej «w ogóle», czy zmiany «jako takiej». Są natomiast teorie dotyczące pewnych procesów cząstkowych, aspektów czy wymiarów zmiany społecznej, a różni autorzy i szkoły teoretyczne wykazują zainteresowanie odmiennymi właściwościami



zmiany (Herbert Spencer, Karol Marks, Max Weber, Emil Durkheim).

<sup>4</sup> Modernizacja była także różnie pojmowana przez badaczy. Jedni definiowali ją jako: «kompleks zmian zachodzących na wsi i w rolnictwie, polegających na wprowadzaniu innowacji (nowości) usprawniających, udoskonalających lub też dostosowujących wieś jako zbiorowość lokalną i rolnictwo indywidualne – jako dział gospodarki narodowej do pozostałych >>systemów<< lub całości industrializującego się i urbanizującego społeczeństwa» [27, s. 20]. Inni kładli nacisk na stopniowy (stadialny) przebieg procesu modernizacji, którego punktem wyjścia są zmiany ilościowe, a sama modernizacja polega na zapożyczaniu i przyswajaniu nowości z kultury o wyższym potencjale cywilizacyjnym [16, s. 66]. Jeszcze inni, odmiennie niż w teoriach ekonomicznych i socjologicznych, uważali, że modernizacja należy głównie do sfery ludzkiego świata wartości. Jest procesem obejmującym wszystkie dziedziny życia człowieka prowadząc do ich zmian; nie jest jednak synonimem rozwoju, lecz jego szczególną odmianą kulturowo zapożyczoną, programowaną i ocenianą zgodnie ze standardami kultury danego czasu i przestrzeni «Zmieniające się standardy kulturowe określają konkretne potrzeby, aspiracje, a także wyobrażenia i oceny tego co nowoczesne» [29, s. 91].

<sup>5</sup> Pojęcie industrializacji stosowane jest też w pracach socjologicznych jako odpowiednik rozwoju (*development*) i modernizacji (*modernisation*).

<sup>6</sup> Bauman wyodrębnia także drugą kategorię rewolucji: polityczną, która «pociąga zmiany w sposobie, w jaki styl rządzenia politycznego wpływa na zarządzany politycznie system społeczny» [cyt. za: 3, s. 3].

<sup>7</sup> Jednym z podstawowych terminów używanych w dyskusji o transformacji w Europie Środkowej i Wschodniej jest «przejście», «postrzegane jako czas przemieszczania się pomiędzy dwoma nieporównywalnymi porządkami społeczno-ekonomicznymi opartymi na dwóch nieporównywalnych koncepcjach własności» [Conte, Giordano 1996, s. 78]. Według etnologów, termin transformacja winien być zarezerwowany dla tych przekształceń «co do których istnieje w miarę choćby jasna koncepcja punktu wyjścia i dojścia. Transformacja jest zatem przekształceniem kierunkowym. Może dotyczyć części lub aspektu całości terminach społeczno-kulturowej i wówczas bywa ujmowana w terminach szczegółowych... Określenia >>transformacja systemowa<< używamy chcąc podkreślić całościowy charakter zmian, rozpoczętych w jakiejś dziedzinie życia społecznego i obejmujących następnie jego całość: >>od socjalizmu do gospodarki rynkowej i społeczeństwa demokratycznego<<» [12, s. 68]. Zatem należy zachować sceptycyzm wobec pojęcia transformacji ustrojowej. Wprawdzie po upadku komunizmu w Europie Środkowej przeobrażają się warunki ekonomiczne i działania prawne w wielu sferach życia, to jednak sama zmiana nie jest czymś wyjątkowym. Zachodzi ona stale, chociaż zmienia się jej kontekst i treść. Wieś polska jest tu dobrym przykładem, bowiem nawet w okresie komunizmu były różne warunki działania w rolnictwie [3, s. 4].

<sup>8</sup> Przeświadczenie, że upadek komunizmu stworzy dość szybko nowy system, przekonanie, iż komunizm był tylko zewnętrzną powłoką, po usunięciu której w sposób niejako automatyczny wywołą się ukryte dotąd pod nią naturalne siły i skłonności społeczeństwa, leżało zapewne u podstaw tego myślenia.

<sup>9</sup> O badanie mniejszych struktur społecznych (*case studies*) apelowano wcześniej, uważając, że im środowisko społeczne jest mniejsze, tym bogatsze treściowo, ponieważ ramy kontekstu kulturowego tworzy w nim bliższy życiu zespół wartości. Wartości te są nasycone elementem osobowym przez co mają szczególne znamię – autentyczność. W wielkich strukturach typu państwa kontekst kulturowy wyznaczają: wspólna historia i terytorium, przynależność do jednolitego obszaru językowego, określona symbolika narodowa (hymn, godło, barwy narodowe), znacznie węższy jest natomiast w tych strukturach zakres treści będących sumą wspólnych idei, interesów, uczuć jego podmiotów, niż w strukturach mniejszych, bliższych życiu codziennemu [Wieruszewska 1986, s. 154].

<sup>10</sup> W przypadku pierwszej orientacji nacisk badawczy położony jest na różnorodne formy aktywności oddolnej, przedsiębiorczość, procesy demokratyzacji, czyli na te obszary życia społecznego, które są oceniane jako pozytywne i pożądane, jako te, które w dniu dzisiejszym decydują o istotnych cechach społeczeństwa [Tarkowska 1993, s. 87].

<sup>11</sup> Nurt drugi nawiązuje do propozycji (Stefana Nowaka) badania społeczeństwa polskiego lat 80-tych z perspektywy teorii anomii. Badania ukazujące różne formy patologii społecznej koncentrują się na zjawiskach ocenianych negatywnie, będących dziedzictwem realnego socjalizmu u efektem sytuacji kryzysowej (np. deformacje więzi społecznej, zjawiska apatii czy pesymizmu społecznego). Ten obszar poznawczy oceniany jest jako istotny dla funkcjonowania społeczeństwa polskiego obecnie i w przyszłości.

<sup>12</sup> Ogólnie można powiedzieć, że postmodernizm oznacza m.in. destrukcję kluczowej, wręcz konstytutywnej dla teorii socjologicznej, kategorii: «społeczeństwa». Równocześnie zatem i sama «kultura», przy tak odmiennym sposobie myślenia o rzeczywistości społecznej, zyskuje nową postać ze swej istoty przeciwstawną «idei >>obiektywnej << kultury jako czegoś podzielanego przez określoną zbiorowość (czyli tradycyjnie rozumiane społeczeństwo), której członkowie cechują się podobnym wyposażeniem kulturowym... [14, s. 299].

<sup>13</sup> Głównymi kategoriami denotującymi kulturę są tu pojęcia «hybrydyzacji», «decentracji», «dekonstrukcji», «lokalności», wiedzy kulturowej itp. Z tej perspektywy kultury jawią się zawsze jako hybrydy, odcinające się od tradycji kulturowej, jak i ponownie nawiązujące do niektórych jej wątków. Potrzeba analizy kulturowej nie wynika jedynie z tezy, iż «postmodernizacja» oznacza dokonującą się współcześnie ekspansję kultury na wszystkie dziedziny zjawisk społecznych. Równie ważny jest moment narodzin i umocnienie się odmiennego niż w przypadku modernistycznego projektu nauki, ethosu (pojmowanego tak jak «eidos» G. Bateso-

na), który oznacza podstawową orientację emocjonalną cechującą daną kulturę. Emocjonalne wzory idą tu w parze z procesami intelektualnymi charakteryzującymi współczesne nauki społeczne.

<sup>14</sup> Globalizacja jest terminem interdyscyplinarnym, ale w różnych dziedzinach nadaje się mu inny zakres znaczeniowy. Np. dla ekonomistów jest to ekspansja gospodarcza ponad granicami. W polityce natomiast, komunikacja i standaryzacja wzorów kulturowych obejmujących cały świat. Dobrym przykładem jest tu m. in. zjawisko Coca-Colonizacji czy Mcdonalizacji.

<sup>15</sup> Według *Raportu o rozwoju społecznym. Polska 2000. Rozwój obszarów wiejskich*, opracowanego w

ramach Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju, posługującego się Wskaźnikiem Rozwoju Społecznego (Human Development Index-HDI) ogólny wskaźnik jaki osiągnęła Polska w 2000 r. wynosił 0,809. Dla miast miał on wartość 0,828, dla wsi – 0,794. O niskiej wartości wskaźnika na wsi zdecydowały dwa czynniki: dochody mieszkańców i poziom ich wykształcenia. Miasto wyraźnie sytuowało się w strefie społeczeństw rozwiniętych (poziom wskaźnika powyżej 0,800), wieś jeszcze nie przekroczyła tego progu. Na ich podstawie uważano, że usunięcie tak dużych różnic nie jest możliwe w krótkim czasie.